

Redakce časopisu *Porta Balkanica*; Vojtěchovský, Ondřej

Prospěšná je práce těch balkanistů, kteří narušují orientalistické a balkanistické stereotypy : rozhovor s Ondřejem Vojtěchovským

Porta Balkanica. 2018, vol. 10, iss. 1-2, pp. [74]-77

ISSN 1804-2449 (print); ISSN 2570-5946 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138949>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PROSPĚŠNÁ JE PRÁCE TĚCH BALKANISTŮ, KTEŘÍ NARUŠUJÍ ORIENTALISTICKÉ A BALKANISTICKÉ STEREOTYPY

ROZHOVOR S ONDŘEJEM VOJTĚCHOVSKÝM

redakce

Co Vás přivedlo k zájmu o Balkán?

Jako dítě jsem byl v 80. letech třikrát s rodiči u moře v tehdejší Jugoslávii. Už tehdy mě zaujalo nejen pobřeží, ale i vnitrozemí. Zejména mi v paměti utkvěly ruiny pravoslavných kostelů v Lice, které byly zničeny za druhé světové války a které pak už nikdo neobnovil. Taky si pamatuji na obří, z kamenů vyskládaný nápis „TITO“ na svazích Velebitu. Inspirovali mě taky i moji prarodiče, kteří se o Jugoslávii zajímali a znali například řadu lidových písniček. Můj dědeček jako psychiatr spolupracoval s kolegy z různých částí Jugoslávie. V polovině 80. let hostoval na klinice v Sarajevu a byl také čestným členem Sdružení lékařů Chorvatska. Začátkem 90. let pak prarodiče pomáhali uprchlíkům z Bosny a Hercegoviny. Jako gymnazista jsem o prázdninách s nimi strávil několik týdnů na chalupě s jednou rodinou pocházející ze Sarajeva. Samozřejmě se u nás doma události v rozpadající se Jugoslávii sledovaly a komentovaly. Když jsem šel studovat historii, měl jsem už v plánu věnovat se právě Balkánu.

Kde se na Balkáně cítíte nejlépe a proč?

Z Balkánu znám dobře jen země bývalé Jugoslávie. Ty jsme ale s Janem Pelikánem a dalšími kolegy procestovali křížem krážem. Navštívili i místa, která naši přátelé historici ze Záhřebu nebo Bělehradu znají jen z doslechu a mají o nich někdy dost stereotypní představy. Je těžké říci, kde se cítím nejlépe, protože tyto země jsou všechny krásné. Citový vztah mám k dalmatskému ostrovu Ugljan u Zadaru. Jelikož jsme tam vždy s rodinou pobývali u místních, cítím se tam jako bych přijel k příbuzným na vesnici. Taky mám rád Bělehrad, který je tu

jediným skutečným velkoměstem. Vzpomínám si, že jeho atmosféru v románu Astrachán skvěle vystihuje Dragan Velikić. Díky jeho poloze na dvou obrovských řekách cítíte, jakoby byl u moře. Pokud jde o přírodní krásy, asi nejvíce mi učarovala Makedonie, hlavně pak Prespanské jezero.

Co Vás nejvíce překvapilo při cestách po jiho-východní Evropě?

Na rozdíl od těch dětských zážitků, které mě nadchly nebo zneklidnily, jsem pak vždy už cestoval jako poměrně poučený turista, který zhruba ví, co ho čeká. Moje překvapení se tak spíše týkají přírodní říše. Byla to zejména má první setkání se želvou ve volné přírodě, nebo s největším evropským motýlem Martináčem hrušňovým u kláštera Vratna ve východním Srbsku. Prý by se měl vyskytovat i u nás...

Můžete se podělit o nejsilnější zážitek?

Asi návštěva malého kostelíku v makedonské vsi Staro Nagoričane, jehož nástěnné malby jsou

Rybářský přístav v Kali na Ugljanu (Chorvatsko)

zdroj: archiv O. V.

naprosto fantastické a obstály by srovnání s Giottem. Přitom je tento kostelík evidentně mnohem méně navštěvován než jiné církevní památky v Srbsku a Makedonii. Silným zážitkem ale byly také stečky nad Nevesinjem v severovýchodní Hercegovině nebo zříceniny římského města Felix Romuliana – Gamzigrad u východosrbského Zaječaru. Každý, kdo cestuje po Balkáně, také jistě může vyprávět řadu nevědných příhod. Já bych zmínil setkání se starým ovčákem kdesi poblíž Sjenice v Sandžaku. Když si všiml, že máme českou poznávací značku, přišel nám sdělit, že se jako mladík v Československu učil řemeslo v jedné továrně. V té době jsem něco psal o jugoslávských učních v ČSR po druhé světové válce. A najednou jsem úplnou náhodou narazil na jednoho z těch, co se v létě 1948 museli kvůli roztržce Stalina a Tita vrátit domů. Zapomněl jsem se ho tehdy akorát zeptat, jestli mu to učení bylo potom vůbec k něčemu dobré. Tam, kde jsem ho zastihl, evidentně žádné fabriky nevznikly.

Jaká kniha z jihovýchodní Evropy pro Vás byla v poslední době nejvíce inspirativní, v čem?

Jelikož jsem vystudoval jednooborovou historii, mám určité nedostatky ve znalosti beletrie oproti kolegům, co studovali i jazyky a literaturu. Před pár lety jsem se proto rozhodl, že si doposud nesoustavný přehled pokud možno doplním a dal jsem se do čtení jugoslávských spisovatelů v českých překladech. Zároveň je to taky nutný předpoklad pro jeden z mých badatelských záměrů týkajících se vztahů Československa a Jugoslávie v období „pozdního socialismu“. Fascinován jsem byl hlavně dílem Branka Ćopiće, zejména pak jeho románem Neslyšný střelný prach. Je neprosto fantastické, jakým způsobem se v socialistické Jugoslávii mohlo psát o partyzánském odboji – bez příkras. I když Ćopić to měl často dost těžké, patřil k velkým spisovatelům, jejichž význam nebyl zpochybněn. V češtině a slovenštině toho z jugoslávské beletrie vyšlo ohromné množství – jugoslávská literatura se ostatně v 60. až 80. leze všech cizích jazyků. Je to ohromné bohatství, které dnes bo-tech překládala do češtiny vůbec nejméně hužel není doceněno.

Pokud jde o odbornou historickou literaturu, vyzdvihl bych v minulých letech vydané životopisy Tita od slovenského historika Jože Pirjevce a chorvatských historiků Iva a Slavka Glodsteinů. Obě díla svědčí o značně vyzrálém střízlivém pohledu na Titovu osobnost a jeho historickou úlohu pro prostor někdejší Jugoslávie. Bylo by dobré, aby alespoň jedna z těchto prací vyšla v českém překladu.

Staro Nagoričane

PhDr. Ondřej Vojtěchovský, Ph.D. (1977)

je absolventem historie na FF UK v Praze, tamtéž obhájil dizertaci na téma Jugoslávská informbyrovská emigrace v Československu, jejíž podstatná část vyšla jako monografie česky (2012) a chorvatsky (2016). Je také spoluautorem Dějin Srbska (2004 a 2013) a publikace Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje (2016). Působí jako odborný asistent Ústavu světových dějin FF UK a jako vedoucí pracovník v Ústavu pro studium totalitních režimů.

Která osobnost podle Vás buduje pozitivní obraz jihovýchodní Evropy u nás a ve světě? Čím?

Je zajímavé, jak rychle se mohou měnit stereotypy. V letech 1989–1990 byla pro Čechy a Slováky Jugoslávie zemí, která je už takřka „západní“ a stojí těsně před prahem tehdejších Evropských společenství. Od té doby se náš pohled na země rozpadlé Jugoslávie, ale i další země tohoto regionu dost podstatně změnil. I do českého prostředí se vrátil pojem Balkán s negativním významem. Dokonce před několika lety se Balkánem opět stalo i Řecko, které kvůli vývoji po roce 1945 z něho úplně vypadlo. Najednou ale bylo možné řeckou krizi vykládat pomocí stereotypních a povýšených výroků a odsudků. Kromě této evidentně negativní konotace se ale pojem Balkán znovu a ve zvýšené míře váže k orientu – to je ta obliba v balkánské hudbě, kuchyni apod. Ne že by to bylo špatné, jenže ještě před třiceti lety byla Jugoslávie pro Čechy zajímavá z jiných důvodů: rychle se modernizující společnost, rostoucí a relativně kvalitní infrastruktura, „západní životní styl“ obyvatel měst, progresivní výtvarné umění, skvělé filmy, které nepracují jen s „balkánskými mindráky“, ale řeší univerzální otázky... Myslím, že prospěšná je práce těch balkanistů, kteří narušují orientalistické a balkanistické stereotypy. Ty totiž brání tento region a jeho obyvatele vnímat jako přirozenou součást světa, dělají z něj periferii Západu (či nově možná Severu?) a pitoreskní skanzen. U nás je takových narušovatelů stereotypů celá řada, v podstatě je to většina našich čelních balkanistů: Václav Štěpánek, Jan Pelikán, Jan Rychlík i další. V západním světě se historici balkanisté musí dle mého soudu s těmito stereotypy potýkat ještě více, a to i ve svých vlastních kruzích.

Jaká událost či informace z Balkánu Vás v poslední době nejvíce zaujala? Proč?

Situace na Balkáně, zejména v té části, které se dnes říká „západní Balkán“ se stále bohužel točí v kruhu. K patové situaci stále přispívá i politika Západu, která si nechce přiznat, že mustr, který se snažily západní velmoci v 90. letech tomuto prostoru vnutit, nefunguje. Nedávno sice překvapila zpráva o možném obratu v politice USA v kosovské otázce, ale jestli skutečně dojde k nějaké dohodě a pro zúčastněné strany přijatelnému řešení, není stále jisté. Myslím, že chyba je v názoru rozšířeném mezi rozhodujícími politickými kruhy v EU a USA, že nacionalismus a občanský princip jsou v hrubém rozporu. Přehlížejí, že i jejich společností a státy – i když specificky – mohly vybudovat

svou vnitřní soudržnost a společnou identitu na nacionální ideologii a mnohdy i pomocí nevybíravých prostředků. Přitom i západní Evropa přece čelí v řadě oblastí problému s nedostatkem společné identity občanů a s tzv. separatismem. I když je to pochopitelně velmi těžké a mnohdy bolestné, mělo by se dle mého názoru umožnit realizovat demokratické právo na sebeurčení. Ať už se týká Kosova či Republiky srbské (nebo Katalánska a Skotska). Věřím, že by takové řešení umožnilo narovnat vztahy a výhledově umožnit opětovnou reintegraci regionu, takže by nově vzniklé hranice postupně ztrácely význam. Třeba by se to mohlo přeci jen podařit i v rámci Evropské unie. Pochopitelně se ovšem nemůže vyřešit všechno. Zůstane tu jistě dlouhodobě problém enkláv, jako např. v Sandžaku, v Kosovu i v některých regionech Bosny a Hercegoviny (např. oblast Drvaru a Glamoče). Dokud budou mezietské vztahy hlavním tématem politiky, nemohou se řešit jiné důležité problémy. Těžká ekonomická situace, strukturální nezaměstnanost, odliv populace do zahraničí.

Prespansko jezero

Pražští balkanisté na Kliefestu v Záhřebu v květnu 2018

Zleva: Boris Moskovíc, Ondřej Vojtěchovský, Damir Agičić, Jan Pelikán, Ondřej Žila
zdroj: archiv O. V.

Přítom řešení těchto otázek předpokládá novou regionální spolupráci. Projekt Jugoslávie nakonec neuspěl a je zničen. Zůstala po něm ale prázdnota, která by potřebovala vyplnit něčím novým. Takový vývoj je ale zatím v nedohlednu.

Co typicky balkánského Vám v Česku nejvíce chybí a proč?

Nevím, jestli je to „typicky balkánské“, ale „na Balkáně“ od Slovinska po Srbsko, dosud existuje „původní venkov“ – rodinná hospodářství a vše co k tomu patří: přirozeně udržovaná krajina, rozmanitost a pestrost, které dávají krajíně malebný ráz. Asi se méně hnojí umělými hnojivy a nepoužívá se těžká technika, takže k přírodě je takové zemědělství šetrnější. Na trzích lidé prodávají zeleninu, ovoce, sýry atd., které nepotřebují značku „bio“. Bio je tu všechno. Samozřejmě že je s tím spojená tvrdá práce a těžký život. Přesto mi to – jako městskému člověku – u nás trochu schází. Pokud na českém venkově ještě náhodou zahlédnu pěknou, kosenou louku, vzpomenu si na Šumadiji nebo Chorvatské záhoří. Obávám se, že to i tady ale postupně zmizí.

Kterou osobnost (i historickou) z Balkánu byste rád pozval na kávu nebo pivo a proč?

Já jsem dost ostýchavý a nerad se nvucuji. Jako historik ale pochopitelně rád využiji příležitosti vyprávět pamětníka. Nedávno jsem takto v Záhrěbu poseděl v kavárně s Budimirem Lončarem, bývalým a posledním jugoslávským ministrem zahraničí. Ve svých 94 letech je po fyzické i duševní stránce stále v perfektní kondici. Povíдали jsme si o Ugljanu, odkud pochází. Taky mi vyprávěl, proč měl rád Československo. Je totiž Dalmatinec, a ti dřív věřili ve slovanskou vzájemnost. Jako mnozí jiní v jeho generaci, taky Československo obdivoval jako moderní a pokrokovou zemi. (tak jako Češi a Slováci potom Titovu Jugoslávii). Dále na můj dotaz vzpomínal na československé normalizační diplomaty. Z celého sovětského bloku prý byli nejagresivnější. Jako první zahraniční host pak mluvil v Praze s tehdy nově zvoleným prezidentem Václavem Havlem a s Jiřím Dienstbierem. Zvláště toho druhého měl rád. Nectil protokol, ale byl velice přátelský a zábavný.

Na čem právě teď pracujete, čemu se momentálně věnujete?

S kolegy Janem Pelikánem a Milanem Soviljem momentálně pracujeme na projektu Českoslo-

vensko a Jugoslávie v 70. a 80. letech 20. století. Zdánlivě jde o období, kdy se toho ve vzájemných vztazích moc nedělo. Ve skutečnosti ale během normalizace byly vztahy s Jugoslávií nejintenzivnější. Byly tu velice bohaté hospodářské a kulturní styky, o kterých jsem se zmínil už v souvislosti s českými překlady jugoslávských literatur. Vztahy měly v té době ovšem i nebývalý společenský dosah. Počet českých a slovenských turistů na Jadranu dosáhl už na přelomu 70. a 80. let skoro půl milionu. Stovky i tisíce Čechoslováků ročně využili dovolené v Jugoslávii k emigraci na Západ. Až 85 procent všech emigrantů volilo právě tuto cestu. U nás zase pobývalo ročně kolem 150 tisíc občanů Jugoslávie. Mnoho z nich do Československa jezdilo z Rakouska a Západního Německa, kde pracovali jako gastarbeiteri. Československo se ale taky na fenoménu jugoslávských gastarbeiterů přímo podílelo. Hlavně v druhé polovině 70. let tu pracovalo až deset tisíc jugoslávských dělníků na stavebních pracích, což ve srovnání s některými západoevropskými zeměmi nebylo vůbec málo. S tím byla spojena spousta dalších jevů jako provdávání českých a slovenských žen do Jugoslávie. Jugoslávským stavebním dělníkům v ČSSR v období normalizace se věnuji podrobněji a mým cílem je o této zajímavé kapitole napsat samostatnou knížku.